

ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0003-0885-0635>**Войнова Е. О., Південноукраїнський національний педагогічний університет
ім. К. Д. Ушинського****ЕЛЕКТРОННА ДЕМОКРАТІЯ: ТРАНСФОРМАЦІЯ ОСМИСЛЕННЯ**

Стаття присвячена аналізу змін у тлумаченні основних положень концепції електронної демократії. Автором проведене порівняння формулювань дефініції «електронна демократія», які були запропоновані авторитетними дослідниками протягом останніх 20 років. Розглянуті особливості інтерпретації сутності е-демократії на основних етапах її розвитку, які були пов'язані з удосконаленням інформаційно-комунікаційних технологій. Узагальнюючи думки науковців, автор констатує, що на сучасному етапі, який визначається як мережеве суспільство, е-демократія є основним засобом, що забезпечує ефективність демократичних процедур і якість політичних рішень. Вона прогнозує, що наступним етапом розвитку стане AI-демократія (демократія штучного інтелекту). У статті розглянуті основні принципи та функції е-демократії, які були нормативно закріплені в актах ЄС. Показані основні напрямки впливу нових ІКТ на демократію. Охарактеризовані особливості їх здійснення у різних базових моделях демократії. Автор аналізує субмоделі «вікідемократії», «рідкої демократії», «бульбашкової демократії» та «алгократії», які запропоновані сучасними дослідниками. У статті окреслені новітні загрози е-демократії. Стаття висвітлює негативні зміни у сприйнятті політичної ролі соціальних медіа. Показано яким чином ці зміни вплинули на трансформацію розуміння е-демократії. Наведена критика основних положень інструменталістського підходу до оцінки сутності та перспектив запровадження цифрових технологій у процеси політичної комунікації та партисипації. Представлені напрацювання дослідників, які акцентують увагу на етичних аспектах розвитку ІКТ. Автор робить висновок, що заради повернення довіри до демократичних цінностей необхідно замінити інструменталістський підхід на аксіологічний. Ця трансформація представляється особливо актуальною з точки зору перспектив переходу е-демократії до наступного етапу свого розвитку – AI-демократії.

Ключові слова: демократія, інформаційно-комунікаційні технології, цифрові засоби, соціальні медіа, політична комунікація, політична партисипація, інструменталізм, аксіологічний підхід.

Вступ

В українському науковому і, особливо, громадсько-політичному дискурсах поняття «електронна демократія» розуміється здебільшого суто в утилітарному сенсі. Під ним зазвичай мається на увазі певний набір інтернет-сайтів та мобільних додатків, які дають змогу оперативно звернутися за інформацією до урядових установ, отримати адміністративні послуги або, у кращому випадку, скласти електронну заяву та підписати петицію, які можна відправити до державних органів електронною поштою. Іноді до цього переліку додають ще можливість для людей з обмеженими можливостями та для тих, хто знаходиться на відстані (в тому числі на карантині) використовувати гаджети для голосування, брати участь в опитуваннях та інших формальних процедурах. Саме у цьому сенсі в Україні сприймається і широко анонсований президентський проект «Держава у смартфоні». Але такий підхід значно звужує спектр можливостей політичної комунікації та партисипації для українських громадян, що їх відкриває е-демократія, і тому знижує якість і ефективність управлінських рішень. У країнах Європи та у США сутність електронної демократії тлумачиться більш широко. Це поняття використовується для позначення тих процесів забезпечення деліберативної демократії, які за умов використання сучасних Інтернет-технологій сприяють залученню громадян до формування політичного порядку денного, обговорення суспільно значущих питань та участі у виробленні та реалізації політичних рішень. Втім і на Заході в оцінці потенціалу е-демократії переважає інструменталістський підхід. Саме він зумовив різке хитання маятника академічної і громадської думки від захопленої віри у те, що онлайн-мережі привнесуть омріяну еру

всезагальної свободи, рівності та братерства, до проклять на адресу соціальних медіа, через які, нібито, наступають темні часи «постправди», а основи ліберальної демократії руйнуються. Але, оскільки очевидно, що повернення у старі «доінтернетівські» часи є неможливим, а втрата переконань у перевагах демократичного устрою загрожує навалюю радикалізму та авторитаризму, то повернення довіри до демократичних цінностей і процедур виявляється нагальною потребою для світового і, в тому числі, або навіть у першу чергу, українського суспільства. Повернення такої довіри вимагає, зокрема, переосмислення сутності електронної демократії, наукового обґрунтування оновленої моделі запровадження цифрових технологій у процеси функціонування демократичних політичних систем, переформулювання принципів та ціннісних орієнтирів такого запровадження. Ці завдання обумовлюють актуальність нашого дослідження.

Мета статті полягає у тому, щоб на основі аналізу авторитетних досліджень різноманітних аспектів е-демократії розкрити основні тенденції змін у науковому тлумаченні її сутності та принципів, у конструюванні моделей запровадження інформаційно-комунікаційних технологій у демократичні процеси та їхнього впливу на ці процеси, а також показати перспективи майбутніх пошуків шляхів підвищення якості та ефективності демократичних процедур за допомогою сучасних цифрових технологій.

Вивченню різних аспектів впливу інформаційно-комунікаційних технологій на демократичні процеси присвячено багато робіт іноземних та українських вчених. Серед цього різноманітного наукового доробку відзначаються своєю вагомістю праці таких авторитетів як Б. Уеллман (B. Wellman), М. Кастельс (M. Castells), а також публікації Дж. Барлетта (J. Bartlett), Л. Беннета (L. Bennett), С. Коулмана (S. Coleman), Т. Купера (T. Cooper) і Дж. Томаса (J. Thomas), Дж. Кіна (J. Keane), Я. Монка (Y. Mounk), Т. Пяйварінта (T. Päävärinta) і С. Ойштайна (S. Øystein), К. Релліка (C. Reddick) і Д. Норріса (D. Norris), Д. Палано (D. Palano), Е. Паризера (E. Pariser), К. Санштайна (C. Sunstein), А. Чадвіка (A. Chadwick), Н. В. Грицяк і С. Г. Соловйова. Але, з точки зору предмету нашого дослідження, на особливу увагу заслуговують редакторські видання Р. Ліндера (R. Linder) і Г. Айхгольца (G. Aichholzer), а також Я. ван Дійка (J. van Dijk) і К. Хакера (K. Hacker). У першому виданні представлений глибокий компаративістський аналіз різноманітних концепцій та моделей е-демократії. А книги Я. ван Дійка і К. Хакера цікаві тим, що вони видані із проміжком у 18 років, а, отже, подають крос-темпоральний аналіз впливу Інтернету на демократію. Але, не дивлячись на ґрунтовність означених наукових розвідок, вони не концентрують уваги на процесі трансформації концепції електронної демократії та не визначають орієнтири цього процесу.

Поняття «електронна демократія», її базові принципи та функції

Поняття «електронна демократія» було введено у політичний та академічний дискурси наприкінці ХХ ст. Його поява, безумовно, була пов'язана з потужним впливом Інтернет-технологій на політичну комунікацію. Ця дефініція має кілька синонімічних інтерпретацій. На більш ранніх стадіях досліджень були вживані терміни «віртуальна демократія», або «кібердемократія», але зараз у науковому лексиконі найбільш розповсюдженими є терміни «цифрова демократія» та «е-демократія».

У 2000 році такі авторитетні дослідники як К. Хакер і Я. ван Дійк запропонували визначення цифрової демократії як «зібрання спроб практикувати демократію без обмежень у часі, просторі та інших фізичних умовах, використовуючи інформаційно-комунікаційні технології та комп'ютерно-опосередковану комунікацію як додаток, а не як заміну традиційній «аналоговій» політичній практиці» [1, р. 1]. У 2005 році С. Коулман та Д. Норріс представляють узагальнену думку, що «електронна демократія має щось спільне із використанням інформаційно-комунікаційних технологій для вдосконалення демократичних структур та процесів» [2, р. 6]. Визначення Т. Пяйварінта та С. Ойштайна, яке вони запропонували у 2006 році, розглядаючи моделі е-демократії, звучить дуже схоже, але є більш розгалуженим: «Електронна демократія відноситься до використання інформаційно-комунікаційних технологій у політичних дебатах та процесах прийняття рішень, доповнюючи традиційні засоби комунікації або протистоячи ним у таких аспектах як взаємодія «обличчя-до-обличчя» або одностороннє інформування» [3, р. 819].

Але протягом ХХІ століття у комунікаційному просторі відбулися істотні зміни, пов'язані з подальшим розвитком інформаційних технологій: по-перше, цифрові медіа та спілкування в Інтернеті стали не просто доповненням до традиційних засобів масової інформації та спілкування в режимі офлайн, вони стали домінуючим джерелом інформації; по-друге, відбулося майже всеохоплююче розширення комунікації в різноманітних онлайн-мережах; по-третє, цифрові медіа, онлайн-мережі та Інтернет інтегруються з традиційними ЗМІ у глобальні мультимережі.

Ці зміни спонукали фундаторів концепції цифрової демократії Хакера і ван Дійка представити нову інтерпретацію цього поняття як колективного використання інформаційно-комунікаційних технологій для практик політики та демократії як в Інтернеті, так і в офлайн-середовищі [4, р. 20].

У свою чергу Р. Ліндер та Г. Айчхольцер, узагальнивши провідні концепції, запропонували розуміння електронної демократії як практики демократії за підтримки цифрових медіа в політичній комунікації та партисипації. При цьому електронна партисипація охоплює всі форми політичної участі, використовуючи цифрові медіа, включаючи як офіційно інституціоналізовані механізми, так і неформальне залучення громадськості [5, р. 18].

На думку дослідників, розвиток електронних технологій, які використовувались у політичній комунікації, поступово відкривав перед суспільством нові перспективи демократичного розвитку. У 1980-х перспектива «теледемократії» полягала в очікуванні збільшення рівності у доступі до інформації, активнішої участі в обговоренні громадськістю політичних проблем та встановленні порядку денного суспільного дискурсу. На початку 1990-х перспективи «віртуальної спільноти» були наповнені надією повернути досвід громади, втрачений в процесі модернізації. На рубежі століть сформувалось бачення «нової демократії», яке було пов'язане зі сподіваннями на розширення участі громадян в демократичних процесах завдяки засобам, що підтримуються Інтернетом. На даний момент популярні перспективи «Веб 2.0» або соціальних медіа, що сповіщають про посилення участі громадян у формуванні політики та демократичному житті у великій різноманітності нових форматів [6, р. 50]. Соціальні медіа розглядаються усіма сучасними авторитетними вченими як несуча конструкція електронної демократії.

Але ми бачимо, що на порядок денний дедалі швидше виходять нові перспективи, які пов'язані із залученням можливостей штучного інтелекту (artificial intellect – AI) до демократичних процесів, зокрема до процесів збору великих даних політичної інформації та прийняття політичних рішень. Тому вже є сенс вести мову і про перспективи AI-демократії.

Усі ці перспективи перш за все відображають нові кількісні характеристики політичної комунікації (швидкість, обсяг, охоплення, вартість) на трьох рівнях політичної системи та між ними. Макрорівень складають уряд і адміністративні органи, мезорівень – політичні партії, громадські організації, медіа, а мікрорівень – громадяни [4, р. 217]. Узагальнивши ті оцінки ефективності ІКТ у цих політичних процесах, які панували на межі століть серед прихильників електронної демократії, Р. Цагарусяну сформулювала її три основні функції:

1. Електронна демократія покращує пошук та обмін політичною інформацією між урядами, державними адміністраціями, представниками, політичними та громадськими організаціями та окремими громадянами.

2. Електронна демократія підтримує публічні дебати, обговорення та формування спільнот та громадських організацій.

3. Електронна демократія посилює участь громадян у прийнятті політичних рішень [7, р. 233].

Ці функції цілком відображають норми деліберативної моделі демократії, відповідно до яких політична влада залишається прив'язаною до інститутів конституційної держави та встановлених процедур прийняття рішень. Ідея народного суверенітету реалізується шляхом раціональних дебатів у публічній сфері та в мережах організацій громадянського суспільства, які використовують свою комунікативну потугу для впливу на систему прийняття політичних рішень [5, р. 14].

Не випадково саме ці ідеї знайшли своє нормативне закріплення у прийнятих Європейською Радою у 2009 році Рекомендаціях Комітету міністрів державам-членам щодо електронної демократії (е-демократії). Ядро цього документу складається з 12 рекомендацій, включаючи наступні дві основні: 1. розглянути можливість використання можливостей, що надаються електронною демократією, для зміцнення демократії, демократичних інститутів та демократичних процесів; 2. розглядати та впроваджувати електронну демократію як підтримку та посилення демократії, демократичних інститутів та демократичних процесів за допомогою ІКТ та пов'язану із залученням громадян до демократії [8, рр. 5, 7] Додаток до Рекомендації включає довгий перелік із 80 принципів електронної демократії та 102 настанов, але ми зацентруємо увагу на двох основоположних принципах:

1. Електронна демократія, як підтримка та посилення демократії, демократичних інститутів та демократичних процесів за допомогою ІКТ, перш за все стосується демократії. Її головна мета – електронна підтримка демократії.

2. Електронна демократія – одна з кількох стратегій підтримки демократії, демократичних інститутів та демократичних процесів та поширення демократичних цінностей. Вона є додатковою,

доповнює та взаємопов'язана із традиційними процесами демократії. Кожен процес має свої переваги: жоден не є загальноприйнятим [8, р. 11].

Отже, виходячи з цих нормативних принципів, можна констатувати, що головною метою електронної демократії у ЄС вважають «демократизацію демократії».

Деталізуючи перелік інструментів, документ вказує на різні «сектори електронної демократії» (включаючи подальші пояснення в наступних параграфах): «Електронна демократія охоплює, зокрема, електронний парламент, електронне законодавство, електронне правосуддя, електронне посередництво, електронне середовище, електронні вибори, електронний референдум, електронна ініціатива, електронне голосування, електронна консультація, електронна петиція, електронна агітація, електронне опитування та електронне опитування; він використовує електронну участь, електронну дискусію та електронні форуми [8, р. 15].

Інструменталістський підхід спричинив хвилю оптимізму серед прихильників е-демократії як серед політиків, так і серед вчених. Численні твердження щодо впливу нових ІКТ на демократію були коротко узагальнені Хакером і ван Дейком у 2000 році наступним чином:

1. ІКТ збільшують масштаб і швидкість надання інформації. Це допомагає створити більш обізнаних громадян.
2. Політична партисипація полегшується, і певні перешкоди, такі як апатія, сором'язливість, інвалідність, час тощо, можуть бути зменшені.
3. Комп'ютерно-опосередкована комунікація створює нові способи організації з конкретними тематичними групами для обговорення, а також сприяє здешевленню витрат на розподіл.
4. Мережа дозволяє новим політичним спільнотам виникати вільно від втручання держави.
5. Ієрархічна політична система стає більш горизонтальною завдяки збільшенню політичної комп'ютерно-опосередкованої комунікації.
6. Громадяни матимуть більший голос у створенні порядку денного для уряду.
7. Комп'ютерно-опосередкована комунікація допоможе усунути медіаторів, які спотворюють інформацію, таких як журналісти, представники та партії.
8. Політика зможе більш безпосередньо реагувати на занепокоєння громадян, оскільки ІКТ та комп'ютерно-опосередкована комунікація роблять можливими своєрідні дослідження у галузі політичного маркетингу.
9. ІКТ та комп'ютерно-опосередкована комунікація допоможуть вирішити проблеми представницької демократії, такі як територіальні бази виборчих округів тощо [1, pp. 1-9].

Однак взаємозв'язок між використанням нових технологій та демократичною політикою є більш складним та спірним, оскільки оцінки впливу на демократію залежать від моделі демократії, до якої вони відносяться.

Моделі демократії в епоху Інтернету

Я. ван Дійк запропонував шість таких моделей демократії з різними поглядами на ролі та наслідки функціонування нових медіа у цих моделях. За умов легалістичної демократії, яка являє собою класичний процедурний погляд на демократію західного типу, визначений конституцією та іншими основними законами, роль нових медіа полягає головним чином у посиленні надання інформації шляхом відповідних заходів та пошуку інформації громадянами. У конкурентній демократії, де партії та лідери змагаються за електорат, і переважно зосереджені на представництві та ефективному прийнятті рішень, ІКТ використовуються в основному для інформаційних та передвиборчих кампаній. Плебісцитарна демократія, яка ставить у центр уваги такі форми прямого демократичного прийняття рішень, як плебісцити та референдуми, використовує ІКТ для проведення онлайн-опитувань та дискусій. Деліберативна демократія ще більше зосереджується на відкритому та вільному обміні політичними проблемами, тому важливість цифрових медіа особливо вбачається у тих можливостях, котрі вони надають для обговорень та дебатів у онлайн-режимі. За умов партисипаторної демократії основна увага приділяється просуванню активної громадянської позиції, формуванню політичної думки в широкому масштабі, заснованому на принципі поєднання прямої та представницької демократії, тому ІКТ важливі для багатьох функцій, починаючи від публічних дебатів та освіти, закінчуючи різними видами участі, доступ до яких для всіх є цінністю. Для лібертаріанської моделі демократії, у якій цінність представляє собою автономність політики громадян у власних асоціаціях, цифрові медіа особливо актуальні у своїх мережевих функціях, серед іншого навіть обходячи інституційну політику за допомогою додатків та інтерактивної участі у формуванні вмісту Web 2.0, що вільно генерується та поширюється громадянами [6, pp. 50-53].

Від початку головна дискусія розгорнулася між апологетами моделей, які сприяли розвитку прямої демократії, які заявляли про відродження «афінської агори» у комунікаційному полі соціальних медіа, та захисниками представницької демократії, які побоювалися збіднення змістовних політичних дебатів та виродження політичного дискурсу до кнопкової демократії [9, р. 222]. Сьогодні концепція електронної демократії, принаймні з точки зору онлайн-залучення громадськості до прийняття політичних рішень, спирається головним чином на моделі партисипаторної та деліберативної демократії.

Як показує аналіз Ліндера і Айчхольцера, у сучасних дискусіях щодо електронної демократії в рамках цих моделей все більшої ваги набувають дві субмоделі: «вікідемократія» (*wikidemocracy*) та «рідка демократія» (*liquid democracy*). Цифрові медіа відіграють вирішальну роль в обох цих моделях, оскільки вони відстоюють нові, високо децентралізовані режими та процедури прийняття рішень, які стали можливими лише у великих масштабах через Інтернет [5, р. 21]. Ідея «вікідемократії» полягає в тому, щоб підняти епістемічну якість рішень, використовуючи «мудрість натовпу» [10, р. 25]. За зразок тут був узятий процес створення відкритої енциклопедії – Вікіпедії. Модель «рідкої демократії» базується на принципі делегування свого голосу іншим довіреним людям. У всіх політичних рішеннях кожен громадянин може приймати рішення між прямим використанням свого голосу чи делегуванням [5, р. 22]. Таким чином політична участь нібито перетікає між політичними структурами. Прихильники цієї моделі розглядають її як адекватну відповідь на дві проблеми: використання компетентних делегатів для покращення якості прийняття рішень та протистояння політичному відчуженню шляхом довірчих відносин [5, р. 22].

Ще одна субмодель відображає тенденцію до однорідності у вільних комунікативних онлайн-обмінах. Згідно з гіпотезою «ехо-камери», кожен індивід будує свою власну «бульбашку», оскільки кожна людина, принаймні з точки зору обміну у соціальних мережах, має тенденцію взаємодіяти переважно та частіше з тими, хто мають схожі думки, зводячи до мінімуму обмін з тими, хто думає інакше. Як зазначає Е. Парізер, все, що не відповідає нашим орієнтаціям і, більш правильно, нашим минулим виборам, просто зникає з поля зору, стримуючись фільтром, що оточує наші особисті бульбашки [11, р. 124]. В результаті, як заключає Д. Палано, одна і та сама «аудиторія» розбивається на міриади бульбашок, або на ефемерну структуру рою. Він визначає конструкцію, що виникає, як альтернативу конструкціям «партійної демократії» та «демократії аудиторії» та називає її «бульбашкова демократія» (*'bubble democracy*). У «бульбашковій демократії» аудиторія фрагментована на низку окремих сегментів, кожен з яких формується інформаційним потоком, орієнтованим на те, щоб бути «партизанським», саме тому, що політичні лідери звертаються до конкретних ніш з метою не «переконувати» виборців поміркованими аргументами, а скоріше мобілізувати їх для голосування, зосередившись на більш вкорінених ідентичностях та радикальних питаннях, здатних вживати або використовувати механізми поляризації в ехо-камерах. [12, pp. 47-49].

Описані моделі демонструють, яким чином громадяни залучаються до політичної комунікації та партисипації завдяки Інтернету, але вони не дають уявлення про те, яким чином уряди використовують ІКТ для забезпечення реакції на вимоги і підтримку суспільства. У той час як саме ця реакція визначає рівень довіри до уряду. А довіра в свою чергу є ключовим фактором у забезпеченні функціонування демократичних процедур. Соціологічні опитування показують, що, з одного боку, рівень довіри до державних інституцій зростає завдяки використанню соціальних медіа у контексті громадянської партисипації [13], а, з іншого боку, – благовоління урядовців є ключовим фактором у створенні можливостей для електронної партисипації [14]. Залучення технологічних можливостей соціальних медіа та штучного інтелекту дозволяють урядовцям та місцевим чиновникам отримувати і обробляти величезні масиви запитів та інших даних, які надходять від громадян, використовуючи цифрові алгоритми. Дослідження, проведені під керівництвом А. Мейера, довели, що для того, аби урядові інституції зберігали довіру громадян, необхідна прозора алгоритмізація, чутлива до таких цінностей, як конфіденційність і рівне ставлення. Таку нову форму електронного урядування він називає алгократією [15].

Отже, якщо інтерпретації складової «електронна» у дефініції «електронна демократія» мають по суті технологічний характер та впливають на визначення етапів її розвитку, то диференціація поглядів на зміст демократії в умовах глобального розповсюдження Інтернет-технологій має аксіологічні витоки та визначає сутнісні характеристики електронної демократії.

Е-демократія на шляху від інструменталізму до аксіологізму

На рубежі другого десятиліття XXI століття починається період занепаду неолібералізму. Віра в ліберальну демократію рухнула – констатують Купер і Томас [16, р. 16]. З'являється все більше

емпіричних доказів, що свідчать про згубний вплив використання онлайн-мереж на демократичні процеси. Хвалебні демократичні оди соціальним медіа змінилися твердженнями про те, що «соціальні медіа крадуть вибори» [17]. Поширюються звинувачення соціальних медіа у дедалі більшому забрудненні інформаційної екосистеми мовою ненависті, у формуванні надмірної індивідуалізації, руйнуванні традиційних ідентичностей, поляризації суспільства та сприянні анти-демократичному популізму та авторитаризму.

Крім того, дослідники вказують на зростання таких загроз процедурам е-демократії як кібератаки на системи та бази даних; цифрове втручання у вибори; цифрова дезінформація: фейкові новини та компютеризована пропаганда; маніпулювання уподобаннями за допомогою великих даних та мікротаргетування; Інтернет-тролінг [18].

Зміни, що відбулися у сприйнятті впливу розвитку Інтернет-технологій і, в першу чергу, соціальних медіа на демократичні процеси, змусили фундаторів теорії цифрової демократії значною переосмислити ті позиції, які вони відстоювали у 2000 році. Свою нову книгу «Інтернет і демократія у мережевому суспільстві», яка вийшла друком у 2018 році, ван Дійк і Хакер розпочинають з посилу про те, що нові інструменти комунікації не обов'язково призводять до нової політики, більшої політичної мотивації або більшої участі. Відтак автори заявляють, що у цій книзі вони часто стикаються із сумнівними міркуваннями про передбачуваний вплив цифрових технологій на політичну практику і ставлять собі за мету подумати про сильну теорію, яка пояснює, чому використання цифрових засобів масової інформації підтримує чи протистоїть демократії [4, pp. 1-2]. Головною методологічною вадою попередніх досліджень вони називають інструменталізм, який був взятий на озброєння більшістю науковців.

За останні 20 років були написані тисячі статей та статей про передбачуваний ефект Інтернету як інструменту демократії, який звальє диктаторів, підтримує політичну участь та розбудову громади. Найрозумніші автори обережно визнають, що насправді саме використання цифрових або соціальних медіа може мати ці наслідки. Насправді вони сподіваються, що їхній улюблений інструмент виконує ту роботу, яку вони бажають зробити. Отже, фоною ідеєю все-таки є інструменталізм. Це не повинно бути позитивним. Але й ті, хто наголошує на передбачуваних негативних наслідках цифрових та соціальних медіа, наводячи за приклад диктаторів, що використовують ті самі інструменти для відстеження та цензури цих медіа та маніпулювання їхнім контентом, потрапляють до тієї ж самої пастки [4, p. 9].

Порівнюючи більш або менш вдале використання онлайн-мереж для взаємодії, діалогу або інформування з їх використанням, наприклад, лідерами ІДІЛ для пропаганди і рекрутингу, ці автори наголошують, що останнє ніякого відношення до демократії не має.

Викриваючи підводні камені у поглядах щодо впливу ІКТ на політику, ван Дійк і Хакер вказують, що інструменталізм розглядає технології як якийсь важіль, котрий можна використовувати для будь-яких цілей, хороших чи поганих.

Дійсно, інформаційно-комунікаційні технології мають загальне призначення. Вони можуть звільняти і можуть керувати громадянами. Однак інструменталістський погляд на це занадто простий. По-перше, політичний контекст використання технології та політична теорія, що пояснює контекст та використання, часто ігноруються. Характеристики наявної політичної системи не враховуються. Інструменталізм легко призводить до ідеї технологічного виправлення. Ця волюнтаристська ідея полягає у тому, що нові технології можуть вирішити більшість, якщо не всі, соціальні проблеми. Очевидна помилка в цьому простому міркуванні полягає в тому, що воно занадто поверхнєве. Згадані проблеми мають набагато глибші причини. Вони не повинні вирішуватися виключно цифровими медіа як набір інструментів, коли одночасно не вживаються жодні організаційні та політичні заходи. Вчені констатують, що технологічні інновації рідко призводять до суспільних революцій одразу. Вони потрапляють на родючий ґрунт лише тоді, коли з'являються поруч із соціальними, економічними та культурними інноваціями, а згодом, можливо, прискорюються та посилюються ними [4, pp. 7-9].

Вказані вади інструменталізму спричиняють повернення науковців до ціннісних проблем демократії, але вже в нових умовах використання можливостей цифрової комунікації та штучного інтелекту. Зокрема, дослідницький проект, що був здійснений в рамках програми публічної політики інституту Алана Тюрінга, дозволив розробити ціннісні орієнтири цифровізації. Ці орієнтири включають чотири блоки цінностей.

Перший блок – повага до гідності людини – означає, що цифрові технології мають забезпечити здатність людей приймати вільні та зважені рішення щодо власного життя; захистити їхню

автономію, силу самовираження та їхнє право бути почутими; забезпечити їхні можливості робити обдуманий та незалежний внесок у життя громади; підтримувати свої здібності процвітати, повноцінно розвиватися і переслідувати їхні прагнення та таланти відповідно до власних вільно визначених життєвих планів.

Другий блок – з'єднання людей між собою щиро, відкрито та всебічно – покликаний забезпечити цілісність міжособистісного діалогу, значущих людських зв'язків та соціальної згуртованості; встановити в якості пріоритетів різноманітність, участь та включенні у всі моменти в процеси проектування, розробки та впровадження інновацій цифрових технологій; заохочувати всі голоси бути почутими і всі думки серйозно та щиро зважувати протягом усього виробничого циклу та використання; використовувати розвиток та розповсюдження цифрових технологій для зміцнення важливих для розвитку взаємозв'язків між взаємодіючими людьми; використовувати інновації просоціально, щоб дати змогу формуватись зв'язкам міжособистісної солідарності, а люди могли бути соціалізованими та визнаними один одним; використовувати технології для зміцнення цієї здатності до зв'язку, щоб зміцнити будівлю довіри, співпереживання, взаємної відповідальності та взаєморозуміння, на яких спираються всі етично обґрунтовані соціальні порядки.

Третій блок – турбота про добробут кожного – рекомендує розробити та запровадити системи (цифрової комунікації та) штучного інтелекту для сприяння та виховання добробуту всіх зацікавлених сторін, інтереси яких залежать від їх використання; не завдавати шкоди цими технологіями та мінімізувати ризики їх неправильного використання або зловживання; приділяти пріоритет безпеці та психічній і фізичній цілісності людей при скануванні горизонтів технологічних можливостей, а також при розробці та розгортанні цифрових програм штучного інтелекту.

І, нарешті, четвертий блок – захист пріоритетності соціальних цінностей, справедливості та суспільних інтересів – вимагає ставитись до всіх людей однаково та захищати соціальну справедливість; використовувати цифрові технології як важливу підтримку захисту справедливого та рівного ставлення згідно із законом; дотримуватись пріоритету соціального добробуту, суспільних інтересів та врахування соціальних та етичних наслідків інновацій при визначенні законності та бажаності технологій цифрової комунікації та штучного інтелекту; використовувати їх для розширення можливостей та просування інтересів і добробуту якомога більшої кількості людей; думати в цілому про широкий вплив технологій, які проектуються та запроваджуються, думати про наслідки їх впливу та зовнішні ефекти для інших людей по всьому світу, для майбутніх поколінь і для біосфери в цілому [19].

Відтак, на сучасному етапі електронна демократія повинна розглядатися не лише як інструмент політичної комунікації та пратисипації, ефективність якого обумовлена розвитком ІКТ, а вже і як ціннісно спрямована форма політичної взаємодії, що сама значною мірою визначає орієнтири цього розвитку. Отже і наведені нами вище визначення електронної демократії мають бути доповнені з урахуванням ціннісних аспектів. Аналіз досліджень присвячених ролі та проблемам впливу цифрових технологій на розвиток демократії дає нам підстави констатувати, що електронна демократія є формою демократичної політичної системи, яка характеризує новий тип соціальної організації, котрий визначається як мережеве суспільство, та функціонує на основі цінностей поваги до гідності людини, з'єднання людей між собою щиро, відкрито та всебічно, турботи про добробут кожного у поєднанні із захистом справедливості та суспільних інтересів.

Висновки

Осмислення сутності електронної демократії у науковій спільноті пройшло шлях від представлення її як певного інформаційно-комунікаційного додатку, що підвищує ефективність функціонування традиційних демократичних форм, до тлумачення е-демократії як несучої конструкції деліберативної та партисипаторної демократії в умовах мережевого суспільства. Акцентуація на тих або інших її функціях та особливостях спричинила розробку таких різних сучасних субмоделей е-демократії як «вікідемократія», «рідка демократія», «бульбашкова демократія» та «алгократія». Пануючий з кінця ХХ ст. інструменталістський підхід спочатку спричинив необґрунтований оптимізм щодо позитивної ролі ІКТ у функціонуванні демократичних процедур. Але наприкінці другої декади ХХІ ст. цей методологічний підхід призвів до того, що значна частина не тільки політиків, але й науковців скотилася у прірву негативізму, доводячи, що соціальні медіа стали інструментами у руках диктаторів, екстремістів, радикалів та популістів усіх мастей. Очевидно, що за цих умов дослідники е-демократії мають по-новому розкрити її потенціал для поверненні довіри до демократичних цінностей. А заради цього необхідно замінити інструменталістський підхід на аксіологічний. Ця трансформація представляється особливо

актуальною з точки зору перспектив переходу е-демократії до наступного етапу свого розвитку – АІ-демократії (демократії штучного інтелекту).

Бібліографічний список/References:

1. Hacker, K. L., & van Dijk, J. (Eds.). (2000). *Digital democracy: Issues of theory and practice*. London: Sage.
2. Coleman, S., & Norris, D. (2005). *A new agenda for e-democracy*. Oxford Internet Institute, Forum Discussion Paper, No. 4, January. DOI: 10.2139/ssrn.1325255. Available at: <https://www.oii.ox.ac.uk/archive/downloads/publications/FD4.pdf>.
3. Päiväranta, T., & Øystein, S. (2006). Models of E-democracy. *Communications of the Association for Information Systems*, 17(Article 37), 818–840. DOI: 10.17705/1CAIS.01737. Available at: <http://aisel.aisnet.org/cais/vol17/iss1/37>.
4. van Dijk Jan, Hacker Kenneth. (2018). *Internet and Democracy in the Network Society*. New York: Routledge. DOI: 10.4324/9781351110716.
5. Linder R., & Aichhozer G. (2019). E-Democracy: Conceptual Foundations and Recent Trends. In E. Hennen et al. (Eds.). *European E-Democracy in Practice*. (pp. 11- 45). 07 Nov. DOI: 10.1007/978-3-030-27184-8_2.
6. van Dijk, J. (2012). Digital democracy: Vision and reality. In I. Snellen, M. Thaens, & W. van de Donk (Eds.), *Public administration in the information age: Revisited* (pp. 49–61). Amsterdam: IOS-Press.
7. Tsagarousianou, R. (2000). Electronic democracy in practice: one, two, three... countless variants. *Hermes*, 26:230-242. DOI: 10.4267/2042/14779.
8. Council of Europe. (2009). *Recommendation CM/Rec(2009)1 of the Committee of Ministers to Member States on electronic democracy (e-democracy)*. Available at: http://www.coe.int/t/dgap/democracy/Activities/GGIS/CAHDE/2009/RecCM2009_1_and_Accomp_Docs/Recommendation%20CM_Rec_2009_1E_FINAL_PDF.pdf.
9. Dutton, H. W. (1999). *Society on the line: Information politics in the digital age*. Oxford: Oxford University Press.
10. Noveck, B. S. (2009). *Wiki government: How technology can make government better, democracy stronger, and citizens more powerful*. Washington, DC: Brookings Institution Press.
11. Pariser, E. (2011). *The Filter Bubble: How the New Personalized Web Is Changing What We Read and How We Think*. New York: Penguin Press.
12. Palano, D. (2019). The Truth in a Bubble: the End of ‘Audience Democracy’ and the Rise of ‘Bubble Democracy’. *Soft Power*, 6(2): 36-53.
13. Warren, A. M., Sulaiman, A., & Jaafar, N. I. (2014). Social media effects on fostering online civic engagement and building citizen trust and trust in institutions. *Government Information Quarterly*, 31(2): 291–301. DOI 10.1016 / j.giq.2013.11.007
14. Zheng, Y. P., Schachter, H. L., & Holzer, M. (2014). The impact of government form on e-participation: A study of New Jersey municipalities. *Government Information Quarterly*, 31(4): 653–659. DOI: 10.1016 / j.giq.2014.06.004.
15. Meijer, A. (2020). Algorithmization and the key to building citizen trust. *Utrecht University News*. 13 Feb. Available at: <https://www.uu.nl/en/news/algorithmization-and-the-key-to-building-citizen-trust>.
16. Cooper, T., & Thomas, J. (2019). *Nature or Nurture: A Crisis of Trust and Reason in the Digital Age*. London: Albany Associates.
17. Porotsky, S. (2018). How Social Media Stole an Election: An Examination of the Bilateral Assault on the Democratic System. *Academia*. 18 Nov. Available at: https://www.academia.edu/32532979/How_Social_Media_Stole_an_Election_An_Examination_of_the_Bilateral_Assault_on_the_Democratic_System.
18. Tenove, C., Buffie, J., McKay S., & Moscrop, D. (2018). *Digital Threats to Democratic Elections: How Foreign Actors Use Digital Techniques to Undermine Democracy*. Centre for the Study of Democratic Institutions of the University of British Columbia.
19. Leslie, D. (2019). *Understanding artificial intelligence ethics and safety: A guide for the responsible design and implementation of AI systems in the public sector*. The Alan Turing Institute. DOI: 10.5281/zenodo.3240529.

Voinova E. O. Electronic Democracy: Transformation of Comprehension

The paper deals with the analysis of changes in the interpretation of the e-democracy concept main provisions. The author compares the formulations of ‘e-democracy’ definition, which have been proposed by reputable researchers over the past 20 years. The paper considers the peculiarities of interpretation of e-democracy’s essence at the main stages of its development, which were connected with the improvement of information and communication technologies

(ICT). The author summarizes the opinions of scientists that at the present stage, which is defined as a network society, e-democracy is the main tool that ensures the effectiveness of democratic procedures and the quality of political decisions. It is predicted that the next stage of development will be AI-democracy (artificial intelligence democracy). The paper considers the basic principles and functions of e-democracy, which were established by the EU legislative acts. The main directions of the impact of new ICTs on democracy are shown, and the peculiarities of their implementation in different basic models of democracy are described too. The author analyzes the submodels of 'wikidemocracy', 'liquid democracy', 'bubble democracy', and 'algocracy', which are proposed by modern researchers. The paper outlines the latest threats to e-democracy. It highlights the negative changes in the perception of social media's political role and shows how these changes have influenced the transformation of the understanding of e-democracy. The author illuminates the critique of the instrumentalist approach to the assessment of the essence and prospects of digital technologies implementation in the processes of political communication and participation. The paper presents the achievements of researchers who focus on the ethical aspects of ICT development. The author concludes that in order to restore the truth to democratic values, it is necessary to replace the instrumentalist approach with an axiological one. This transformation is especially relevant in terms of prospects for the transition of e-democracy to the next stage of its development – AI-democracy.

Key words: democracy, ICT, digital tools, social media, political communication, political participation, instrumentalism, axiological approach.